

UOT 339.5

DOI: 10.30546/JIECM.2024.1.078.

İXRACIN GENİŞLƏNDİRİLMƏSİNİN QEYRİ-NEFT İQTİSADİYYATININ İNKİŞAFINDA ROLU

Nərmin Etibar qızı Həsənova

Gəncə Dövlət Universiteti

narmin.hasanova.v@gmail.com

Xülasə: Ölkələrin beynəlxalq iqtisadiyyatda öz yerini möhkəmlətməsi və dünya integrasiya proseslərində iştirakı, bilavasitə xarici ticarətlə bağlıdır. İxrac, elm tutumlu istehsalı, istehsal resurslarının səmərəli istifadəni, innovasiyaların istehsalata tətbiqinin genişləndirilməsini təşviq etməklə iqtisadiyyatın, o cümlədən qeyri-neft sahələrinin inkişafında əsaslı rol oynayır. Bu onu göstərir ki, global əmtəə bazarlarında səmərəli ixrac siyasətinin həyata keçirilməsi ölkənin beynəlxalq iqtisadi sistemdə dayanıqlığının və beynəlxalq rəqabət qabiliyyətinin əsas amili kimi çıxış edir.

Açar sözlər: ixrac, qeyri-neft iqtisadiyyatı, resurs, integrasiya, xarici ticarət, bazar.

Giriş. İstənilən ölkə üçün xarici ticarət, iqtisadiyyatın inkişafı baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu onunla bağlıdır ki, ölkələrin xarici bazara çıxması, beynəlxalq iqtisadiyyatda öz yerini möhkəmlətməsi və dünya integrasiya proseslərində iştirakı iqtisadi fəaliyyət sahələrinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Bu kontekstdə xüsusilə qeyri-neft sektorunda xarici ticarət, xarici iqtisadi kompleksin tərkib hissəsi olmaqla, ölkə iqtisadiyyatının formalaşması və sabitləşməsinə töhfə verən prioritet sahələrdən hesab olunur. Eyni zamanda, ölkənin xarici ticarətinin inkişafı bilavasitə dövlət orqanları tərəfindən idarəetmə qərarlarının qəbul edilməsinin səmərəliliyindən asılıdır. Azərbaycan Respublikası iqtisadiyyatında da qeyri-neft sektorunun ixrac fəaliyyətinin artırılması diqqət mərkəzindədir. Qəbul edilən çoxillik dövlət proqramlarında, inkişaf strategiyalarında ixracda qeyri-neft sektorunun inkişafı məsələlərinə xüsusi diqqət yetirilir.

Mövzunun aktuallığı: Müasir dövrdə, global miqyasda dünya ölkələrinin başlıca məqsədi ixrac səviyyəsini qaldırmaqla ölkə iqtisadiyyatını möhkəmlətmək, iqtisadi asılılığı aradan qaldırmağa nail olmaq və ixrac hesabına öz iqtisadi güclərini artırmaqdır. İxracın inkişaf etməsi ölkə miqyasında qeyri-neft sektorunun canlanmasına və nəticə etibarilə ölkə iqtisadiyyatının çoxşaxəli inkişafına şərait yaratmaqdadır. Bu, qeyri-neft sektorunun canlanması, ərzaq təhlükəsizliyi məsələlərinin həlli, idxalın azaldılması və s. kimi məsələləri özündə birləşdirir. Bu aspektdən yanaşdıqda ixracın inkişafının qeyri-neft sektorunun inkişafındakı rolu olduqca əsaslıdır. Bu, dövlətin iqtisadi siyasətində də başlıca meyarlardan biridir.

Tədqiqatın məqsədi: Tədqiqatın məqsədi ölkə iqtisadiyyatında ixracın mövcud vəziyyəti və genişləndirilməsi şəraitində qeyri-neft sektorunun inkişafını müəyyən etmək, ixrac yönümlü qeyri-neft məhsullarının inkişaf tempini, ixracın istiqamətlərini müəyyən etməkdir.

Tədqiqatın obyekti: Tədqiqatın obyektinin əsasını yerli və xarici iqtisadçı-alimlərin bu sahədə apardıqları tədqiqatlar, Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin Fərman və sərəncamları, Dövlət Statistika Komitəsinin materialları təşkil edir.

Tədqiqatın metodları: Tədqiqatı həyata keçirərkən sistemli yanaşma, analiz, sintez, iqtisadi-riyazi metodlardan istifadə olunmuşdur.

MATERİALLAR VƏ MÜZAKİRƏLƏR

Qeyri-neft sektorunda xarici ticarətin milli iqtisadiyyatın fəaliyyətində rolundan danışarkən qeyd etmək lazımdır ki, o, istənilən dövlətin iqtisadi inkişafının mühüm amildir. Xarici ticarət beynəlxalq əmək

bölgüsünə əsaslanmaqla müəyyən əmtəə qruplarının istehsalı üzrə ölkələrin ixtisaslaşmasına kömək edir və bununla da müxtəlif dövlətlər arasında iqtisadi əlaqələri möhkəmləndirir [3, s.13]. Xarici ticarət qeyri-neft sahələrinin aşağıdakı problemlərinin həllində bilavasitə iştirak edir:

-istehsal fəaliyyətinin bütün sahələrində resursların istifadəyə cəlb edilməsi funksiyalarını yerinə yetirir;

-iqtisadi geriliyi aradan qaldırmağa kömək edir;

- rəqabətqabiliyyətli qeyri-neft məhsullarının ixracı zərurətini nəzərə alaraq istehsalın müasir strukturunun yaradılmasına töhfə verir;

-məhsuldar qüvvələrin inkişafı hesabına əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəlməsinə töhfə verir;

- xarici ticarət kanalları vasitəsilə təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadəni təşviq edir;

- idxal və ixrac vasitəsilə çatışmayan ehtiyatların toplanması imkanları hesabına təkrar istehsal prosesinin normallaşmasına töhfə verir [2, s.37];

-dövlətlər arasında qabaqcıl texnologiyaların mübadiləsinə və müvafiq olaraq iqtisadiyyatın sahələrinin inkişafını təmin edən xarici ticarət kanallarının artmasına kömək edir;

-konkret məhsulun istehsalında mütləq və nisbi üstünlüklərə görə xarici bazarlarda əlavə dəyər hesabına əlavə mənfəət mənbəyi kimi çıxış edir;

- investisiya fəaliyyətinin rolunu və müvafiq olaraq mümkün gəlirləri artırır;

-valyuta məzənnələrinə təsir vasitəsilə xarici bazarlarda reallaşdırılan milli gəlirin ölkələr arasında yenidən bölüşdürülməsi prosesinə təsir göstərir və s.

Buna əsaslanaraq, xarici ticarət ölkələrin iqtisadiyyatının qlobal təkrar istehsal prosesinə və beynəlxalq ticarət əlaqələri mexanizminə daxil edilməsinin əsas amillərindən biri kimi çıxış etdiyi qənaətinə gəlmək olar. Beləliklə, xarici ticarət istehsalın ixtisaslaşması və təmərküzləşməsinin genişlənməsi və dünya təsərrüfat sisteminə inteqrasiyası yolu ilə bütövlükdə ölkənin iqtisadi inkişafına töhfə verir.

İxrac, xarici ticarət siyasətinin prioritetlərindən biridir. Qeyri-neft sektorunda ixracın genişləndirilməsinin iqtisadi artıma təsiri özünü aşağıdakı istiqamətlərdə biruzə verir:

- qlobal əmtəə bazarlarında səmərəli ixrac siyasətinin həyata keçirilməsi ölkənin uzun müddət dünyanın əsas ixracatçılarından biri kimi qalmasının, eləcə də dövlətin beynəlxalq rəqabət qabiliyyətinin əsas amilidir;

- dünya bazarında rəqabətqabiliyyətli mövqeyin möhkəmlənməsi üçün ixrac sektoru elm və texnikanın nailiyyətlərinin istehsalatda istifadəsini genişləndirmək baxımından təşviqedicisi rola malikdir [5, 85];

- ixracın genişləndiyi şəraitdə qabaqcıl ölkələrin istehsalçıları ilə rəqabət aparmaq üçün ixracatçılar yeni idarəetmə üsullarını tətbiq etməyə, yüksək keyfiyyət standartlarına cavab verməyə maraqlıdır;

- ixracın artımı məşğulluq səviyyəsinin və əmək məhsuldarlığının yüksəlməsinə səbəb olur;

- ixracın artması, xüsusilə daxili tələbatın azaldığı dövrlərdə istehsalı dəstəkləməklə resurs potensialından istifadənin səmərəliliyini artırır;

- ixrac ölkənin beynəlxalq əmək bölgüsü sistemində daxil edilməsi nəticəsində istehsalın miqyasının artması ilə əlaqədar xərclərin azaldılmasına nail olmağa imkan verir [4, s.61];

- yerli malların ixracının genişlənməsi ölkənin bütün təsərrüfat kompleksində məhdud resursların daha səmərəli bölgüsünə, eləcə də istehsal potensialının daha məqsəduyğun istifadəsinə şərait yaradır;

- ixrac, istehsalın ixtisaslaşması potensialını aktivləşdirməyə imkan verir;

- ixracın inkişafı birbaşa xarici investisiyaları artırır və s.

Qeyd edilənlərdən aydın olur ki, qeyri-neft iqtisadiyyatının ixracyönümlü sektorlarının uğurlu inkişafı ixracdan əldə edilən gəlirlərin texnoloji cəhətdən daha inkişaf etmiş sahələrə yönəldilməsinə imkan verir. İxracın iqtisadi inkişafa müsbət təsirləri dünyanın bir çox ölkələrini ixracyönümlü siyasətə yönəlməsinə gətirib çıxarır. Beləliklə, ixrac yönümlü siyasət həm daxili, həm də qlobal bazarda rəqabətqabiliyyətli olmaq potensialına malik mövcud və yeni istehsal sahələrinin yaradılmasına yönəlmiş siyasət kimi özünü göstərir. Bu baxımdan araşdırmalar göstərir ki, iqtisadiyyatın qeyri-neft bölməsində,

2020-ci il istisna olmaqla (2,9% azalma) digər illərdə ixracda artım baş vermişdir. 2017-ci ildə ixracın həcmi 24,5%, 2018-ci ildə 11,6%, 2019-cu ildə 13,9%, 2021-ci ildə 38,4% yüksəlmişdir [7].

Onu qeyd etmək lazımdır ki, qeyri-neft iqtisadiyyatı olduqca geniş, çoxşaxəli bir sahədir. Buraya həm ənənəvi məhsullar həm də yeni, innovativ, yüksək texnologiyalı məhsullar aid edilir. Ölkədə aparılan iqtisadi islahatlarda əsas məqsədlərdən biri bu məhsulların ixracdakı payını artırmaqdır. Çünki, dövrün tələbinə uyğun olaraq bazarda qalmaq, rəqabətə davam gətirmək, iqtisadiyyatı daha da inkişaf etdirmək üçün yeni sahələrin, innovativ məhsulların istehsalı və ixracını artırmaq lazım gəlir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Azərbaycan Respublikasının 2022-2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Strategiyası” haqqında Sərəncamında da qeyri-neft sahəsinə xüsusi yer verilmişdir. 2026-cı ilədək qeyri-neft/qaz sahəsinin ÜDM- də payının 5 faiz artacağı proqnozlaşdırılır. Bu sərəncama əsasən 2026-cı ilədək ümumən qeyri-neft sahəsinin ixrac həcmi isə 85 faiz artırılmasına nail olunacaqdır. Bu isə ölkə iqtisadiyyatının inkişafına, ixracyönümlü dəyər zəncirinin qurulmasına şərait yaradacaqdır. [1].

Son dövrlərdə xüsusilə yaşıl enerjinin istehsalı həyata keçirmək, ixracını artırmaq dövlətin iqtisadi siyasətində xüsusi yer tutur. 2030- cu ilədək elektrik enerjisi ilə özünütəminatın 30 faizə çatdırılması qarşıya hədəf kimi qoyulmuşdur. Hazırda bu göstərici 17 faizdir. Azərbaycanda bu sahənin inkişafı üçün xeyli addımlar atılmış, xarici şirkətlərlə əməkdaşlıqlar həyata keçirilmişdir. Azərbaycanda yaşıl enerji mənbələrinin inkişafı üçün əlverişli təbii-coğrafi mühitin olması bu sahənin istehsalı və ixracına əlverişli şərait yaradır. Yaşıl enerjinin ixracının həyata keçirilməsi üçün dövlət tərəfindən xüsusi imkanların həyata keçirilməsi, Xəzərdə meqa istehsal güclərinin yaradılması, “ Xəzər-Qara dəniz – Avropa Yaşıl Enerji Dəhlizi”nin yaradılması və s. qarşıya məqsəd qoyulmuşdur. Bu layihələrin həyata keçirilməsi ilə Azərbaycan dünya ölkələrinə xüsusilə Avropa, Mərkəzi Asiya regionlarına yaşıl enerji ixrac edəcəkdir. [8].

İxracın genişləndirilməsi dövlətin iqtisadi siyasətində mühüm yer tutur. Belə ki, ixracın genişləndirilməsi, keyfiyyətli qeyri-neft məhsullarının xarici bazarlara çıxarılması, idxalın azaldılması və yerini ixracın tutması ölkənin iqtisadi inkişafı üçün çox əhəmiyyətlidir. Bunun üçün dövlət ixracı genişləndirmək məqsədi ilə bir çox dövlət proqramları qəbul etmişdir. İxracın genişləndirilməsi üçün dövlət ixracın təşviqi siyasətini həyata keçirir. Xüsusilə qeyri-neft sahəsi ilə məşğul olan subyektlər üçün ixracın təşviqinə uyğun olaraq “Qeyri-neft məhsullarının ixracı ilə məşğul olan şəxslərə ixrac təşviqinin ödənilməsi qaydası” qəbul olunmuşdur. Bu qayda məhsullarını dünya bazarına çıxarmaq istəyən yerli istehsalçılar üçün olduqca əlverişli şəraitin yaradılmasını təmin edir. Dövlətin ixrac sahəsindəki dəstəyini daha da asrıtaraq ixrac fəaliyyətini genişləndirməyə nail olması mümkündür. Qeyd edilənlərdən əlavə ixracı genişləndirməyin ən əsas yolu logistika şəbəkəsini inkişaf etdirmək və məhsulların xarici bazara çıxarılmasında yükdaşıma xidmətlərini minimuma endirmək bu sahənin inkişafına, genişlənməsinə çox əhəmiyyətli təsir edə bilər. Qeyd edilənlərdən əlavə xarici ticarət nümayəndəliklərinin fəaliyyətinin həyata keçirilməsi, ölkə məhsullarının xarici sərğilərdə nümayiş etdirilməsi, ixrac sahəsindəki qanunverici aktların daha da asanlaşması və s. tədbirlər ixracı genişləndirməyə şərait yarada bilər. İxracın genişlənməsi isə öz növbəsində ixracın strukturunun zənginləşməsinə, qeyri-neft məhsullarının ixracdakı payının artmasına, rəqabətə davam gətirmək üçün keyfiyyətin təkmilləşdirilməsinə şərait yaradacaqdır.

Araşdırmalara əsaslanaraq ixracın ölkə iqtisadiyyatına müsbət təsir göstərməsi üçün onun şaxələndirilməsinin, ixracdan əldə olunan gəlirlərin daha çox elm tutumlu sahələrin inkişafına yönəldilməsinin vacibliyini qeyd etmək olar. Məlumdur ki, qeyri-neft sektorunda elm tutumlu məhsulların ixracı ölkə iqtisadiyyatına daha əhəmiyyətli təsir göstərir. Həmçinin məhsulların keyfiyyətinə yüksək tələblər baxımından, texnologiyaların inkişafına təkan verən ölkələrlə ticarət əlaqələrinin genişləndirilməsinə diqqət yetirməklə ixracın coğrafi diversifikasiyasına ehtiyac duyulduğu qənaətinə gəlmək olar. Çünki ixracın coğrafi strukturunda bir idxalçı ölkənin üstünlük təşkil etməsi məhdud əmtəə çeşidinin ixracına gətirib çıxara bilər. Bu isə müəyyən problemlərin yaranması ilə nəticələnə bilər.

Nəticə

Qeyd edilənləri ümumiləşdirərək aşağıdakı nəticələri qeyd edə bilərik ki, qeyri-neft sektorunda yüksək

texnoloji məhsulların ixracı ölkə iqtisadiyyatına faydalı təsir göstərir, onun artımının aparıcı qüvvəsinə çevrilir. Bunu nəzərə alaraq ixrac olunan qeyri-neft məhsulları içərisində texnoloji yenilikləri artırmaq, daha yüksək elmtutumlu, innovativ, keyfiyyət rəqabətinə davam gətirən, “Made in Azərbaycan” brendini dünya bazarında ən yaxşı şəkildə təmsil edə biləcək məhsulların istehsalını və ixracını artırmaq vacib məsələlər sırasındadır. Xammal ixracından hazır məhsul ixracına keçidi təmin etməklə uzunmüddətli perspektivdə ixrac gəlirlərinin artmasını təmin edir. İxrac olunan məhsulların strukturunda hazır məhsulların xüsusi çəkisinin artması həm daxili bazarın inkişaf edərək idaxl olunan xarici məhsullardan asılılığın azalmasına, həm də dünya iqtisadiyyatında daha da möhkəmlənərək hazır məhsul ixracını artırmaqla ölkəyə davamlı şəkildə xarici valyuta axınını yaratmağa nail olur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Aparılan tədqiqat işinin elmi yenilikləri aşağıdakılardan ibarətdir:

- İxrac yönümlü qeyri-neft iqtisadiyyatının inkişaf etməsi ilə bağlı nəzəri baxışlar təhlil edilmiş və müvafiq ümumiləşdirmələr aparılmışdır;
- Qeyri-neft iqtisadiyyatının səmərəliliyinin artırılmasında ixracın rolu və sahənin inkişafına göstərdiyi təsir müəyyən edilmişdir;
- Qeyri-neft sahəsinin mahiyyəti dəqiqləşmiş və onun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri əsaslandırılmışdır;
- Bu sahədəki çatışmazlıqlar müəyyənləşdirilmiş və aradan qaldırılması üçün müəyyən təkliflər hazırlanmışdır.
- İxrac potensialının artırılması istiqamətləri tədqiq edilmişdir və s.

Tədqiqat işinin tətbiqi əhəmiyyəti: Tədqiqat işinin tətbiqi əhəmiyyəti ixrac fəaliyyətinin qeyri-neft sektorundakı rolunu müəyyən etməklə, bu sahənin daha da inkişaf etməsinə şərait yaratmaqdır.

Tədqiqat işinin iqtisadi səmərəsi: İxracın genişləndirilməsinin qeyri-neft sektorunun inkişafında rolunu müəyyən etməklə bu sahəni daha da inkişaf etdirmək, nəticədə ixracı artırmaqla daxili bazarın daha da güclənməsinə, rəqabətə davamlı, innovativ məhsulların ixracına şərait yaratmaqda ölkəyə xarici valyuta axınının daxil olmasına və nəticə etibarilə ölkə iqtisadiyyatının daha da güclənməsinə və şəxələnməsinə şərait yaratmaqdadır.

ƏDƏBİYYAT

1. “Azərbaycan Respublikasının 2022-2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Strategiyası” haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021-ci il 2 fevral tarixli 2469 nömrəli Sərəncamı
2. Gənciyev G.Ə. İxrac ehtiyatlarından istifadənin yaxşılaşdırılması istiqamətləri / G.Ə.Gənciyev – Bakı: “Kooperasiya”- 2003.- 128 s.
3. Алексеева, Т.А. Современная политическая мысль (XX-XXI вв.): Политическая теория и международные отношения / Т.А. Алексеева. - М.: Аспект-Пресс, 2016. - 623 с.
4. Боклан, Д.С. Международное экологическое право и международные экономические отношения: Монография / Д.С. Боклан. - М.: Магистр, 2017. - 448 с.
5. Осташко Т.А. Экспорт агропродовольственных товаров в ЕС: перспективы и задачи. Экономика и прогнозирование. 2016. № 1. С. 83-94.
6. Ramil Huseyn, Vusal Gasimli, Rashad Huseynov. What advantages arise from the shift towards sustainable energy sources in resource-rich economies? Empirical insights from Azerbaijan. International journal of energy economics and policy, Vol.14 №1, 2024. 6-11.
7. www.stat.gov.az
8. <https://report.az/energetika/ekspert-yasil-enerji-nin-ixraci-azerbaycanin-enerji-strategiyasinda-yeni-eranin-baslangici-olacaq/>

UDC 339.5

The role of export expansion in the development of the non – oil economy**Hasanova N. E.**

Summary. Consolidation of countries in the international economy and participation in world integration processes is directly related to foreign trade. It plays a fundamental role in the development of the economy, including non-oil sectors, by promoting export, science- intensive production, the efficient use of production resources, and the expansion of the application of innovations to production. This shows that the implementation of effective export policy in the global commodity markets acts as the main factor of the country's stability and international competitiveness in the international economic system.

Keywords: export, non-oil economy, resource, integration, foreign trade, market.

УДК 339.5

Роль экспортной экспансии в развитии нефтегазовой экономики**Гасанова Н. Э.**

Резюме. Краткое содержание консолидация стран в международной экономике и участие в мировых интеграционных процессах напрямую связана с внешней торговлей. Оно играет основополагающую роль в развитии экономики, в том числе нефтегазовых отраслей, путем стимулирования экспорта, наукоемкого производства, эффективного использования производственных ресурсов, расширения применения инноваций в производстве. Это показывает, что реализация эффективной экспортной политики на мировых товарных рынках выступает основным фактором стабильности и международной конкурентоспособности страны в международной экономической системе.

Ключевые слова: экспорт, нефтегазовая экономика, ресурс, интеграция, внешняя торговля, рынок.

Redaksiyaya daxilolma: 10.01.2024

Çapa qəbul olunma: 27.03.2024

